

Jasenska Kodrnja (ur.)

Rodno/spolno obilježavanje prostora i vremena u Hrvatskoj

Zagreb, Institut za društvena istraživanja, 2006., 345 str.

Knjiga *Rodno/spolno obilježavanje prostora i vremena u Hrvatskoj*, objavljena u Institutu za društvena istraživanja u Zagrebu, doprinos je suvremenoj feminističkoj misli kako u teorijskom i filozofskom, tako i u sociološkom, empirijskom smislu. Ona je zapravo zbornik radova koji predstavljaju projekt kao nastavak dvaju prethodnih istraživanja provedenih 1979/1980. i 1998. godine, a objavljenih u knjigama *Umjetnik u društvenom kontekstu* te *Nimfe, Muze, Eurinome – društveni položaj umjetnica u Hrvatskoj*. Novo istraživanje rodnog/spolnog obilježavanja prostora i vremena doprinosi redefiniranju njegove asimetrije i hijerarhije, važnoj temi u kontekstu roda/spola u Hrvatskoj zbog njezina zanemarenog položaja na znanstvenoj i institucionalnoj razini.

Zbornik se sastoji od četiriju većih poglavlja, a unutar njih se nalaze pojedinačni tekstovi čak trinaest autorica. U prvom poglavlju se naznačuje okvir istraživanja u smislu teorijskog uvoda, metodologije te hipoteza i ciljeva istraživanja; u drugom su prikazani rezultati istraživanja o prisutnosti žena u prostoru kroz analizu naziva ulica, trgova i spomenika u Republici Hrvatskoj, u trećem se analizira *Hrvatski opći leksikon (LZMK, 1996.)* u kontekstu vremena i roda/spola, a u četvrtom se upućuje na broj znanstvenica, umjetnica i filozofkinja zastupljenih u *Hrvatskom općem leksikonu Zagrebu* (u daljnjem tekstu *HOL*). U *Sažetku* Jasenka Kodrnja nam daje uvid u potvrđenost hipoteza što su bile postavljene na početku istraživanja te upućuje na određene zaključke i moguće primjene i akcije. U *Prilogu* na kraju zbornika priložen je ispis prvih deset žena i muškaraca iz *Hrvatskog općeg leksikona* iz različitih područja umjetnosti, znanosti, povijesti i politike, filozofije, arhitekture i građevinarstva i slično.

Prvo poglavlje naslovljeno *Konceptualizacija – naznake (de)konstrukcije rodno-sti/spolnosti prostora i vremena*, sadrži teorijske i metodološke okvire istraživanja položaja žena kroz mitološke, povijesne, filozofske i sociološke odrednice.

U tekstu *Pristup temi* kroz mitološko objašnjenje povijesti te kontroverze definiranja roda/spola Jasenka Kodrnja objašnjava hipoteze i ciljeve istraživanja. Hipoteze su, ukratko rečeno, sljedeće: 1. prostor i vrijeme nisu rodno neutralne konstrukcije; 2. simboli koji se upisuju u povijest su simboli (indikatori) rodne/spolne

moći; 3. simbolika koja pokazuje hijerarhiju muškoga i ženskog spola/roda također označava simbole prostora kao simbole (indikatore) rodne/spolne moći. Ciljevi koji slijede iz hipoteza ukratko jesu sljedeći: 1. pokazati kontinuitet rodne/spolne konstrukcije prostora i vremena; 2. iščitavanje simbola rodne/spolne moći u povijesti prikazano je empirijskim podacima rodne/spolne proporcije u *HOL*-u. 3. iščitavanje simbola rodne/spolne moći u javnom prostoru također je potkrijepljeno empirijskim podacima o nazivima trgova i ulica u Republici Hrvatskoj.

U drugom tekstu, *Metodološke napomene*, J. Kodrnja pojašnjava indikatore – simbole rodnog/spolnog obilježavanja prostora, za što su izabrani nazivi – imena ulica i trgova te njihove odrednice roda/spola. Analizirani su nazivi javnog prostora u naseljima (središnje ulice i trgovi) na uzorku od 154 naselja sa stanjem 2003. godine. Za rodnu/spolnu analizu obilježenoga linearnog vremena upotrijebljen je *HOL*. Indikatori su, kako kod prostornog tako i kod vremenskog istraživanja, bili broj upisanih osoba po rodu/spolu djelatnosti.

Treći prilog Jasenke Kodrnja – *Djevojka i duga* – simbolično prikazuje vremensko-prostorne koordinate za rodno iščitavanje prostora i vremena. Kroz temu djevojčice koja želi protrčati kroz dugu kako bi postala dječak, dakle kako bi promijenila spol, te kroz kontekst pripovijetke “Duga” Dinka Šimunovića koja pokazuje različito vrednovanje muškaraca i žena u korist muškaraca, prikazano je različito definiranje pojmova djevojke i dūge, raznolika filozofska tumačenja vremena i prostora te iščitavanje spola/roda kroz filozofsku prizmu vremena i prostora. Preko Aristotela (potencija-akt), Hegela (razvoj ideje slobode) i Heideggera (prioritet budućnosti) pojašnjena je ideja pristupa vremenu kao linearnom, progresivnom slijedu, s jasnim odrednicama sadašnjosti i budućnosti. No u tom linearnom vremenu žene su isključene, tj. vidljiva je njihova neprisutnost. Linearno vrijeme u kojem gospodari muškarac, koji projicira svoju moć u budućnost i time se ostvaruje kao aktivan subjekt, suprotstavljeno je cikličkom vremenu u kojemu egzistira priroda (Gea, Zemlja, Prostor – ženska božica – žena) te njezinoj pasivnosti, nevidljivosti, neidentificiranosti, žrtvenosti bića koje vrši biološku ili ljudsku reprodukciju i djeluje u ciklusima mjesečnica, rađanja, dojenja, ponovne trudnoće i tako redom. Povezanost prirode i žene u ovom smislu vode i ekološkom feminizmu i povećavanju ekološke svijesti općenito, koja pridajući veću pažnju prirodi, (in)direktno pridajući i veću pažnju ženi. Bog kao konstruktor vremena i prostora, u muškom se rodu provodi ne samo kroz mit i kršćanstvo nego i u svijesti ljudi (na što ukazuje i istraživanje “Religijske promjene i vrijednosti u hrvatskom društvu”, 2000.).

Gordana Bosanac, u prilogu *Odsutan prostor žene: Povijest, javnost i svijet*, tematski se nadovezuje na temu vremena s temom prostora. Krećući od postanka *grada* kao jedne vrste organizma s vanjskom i unutrašnjom strukturom i vanjskom i unutrašnjom dimenzijom zbivanja, odjeljuje *vanjsko* kao javno, otvoreno, te *unutrašnje* kao privatno, zatvoreno. Odnos između toga dvoga temelj je zajednice. Ono što autorica želi naglasiti jest mjesto žene u razvoju povijesnog prostora svi-

jeta te njezinu odsutnost iz toga prostora. Žena je povijesno konstituirana kao predmet vlasništva, oprostorenje vlasništva i svoje ljudskosti, čime se u potpunosti negira njezina vanjskost, društvenost, javnost, budući da ona ostaje u unutrašnjem ostvarenju, pounutrenju izvanjskoga. Ako se i pokazuje kao 'javna', žena i u tom slučaju nije aktivna i nije subjekt, već je otvorena kao "vlastita intima spola", tijelo bez vlasnika. Muškarac je prisutan u cjelini, i privatno i javno, a žena samo u unutrašnjoj, privatnoj sferi, što je sprečava da se ostvari u totalitetu na kreativan, stvaralački način. Modernitet također ne mijenja sliku o ženi. Ona i opet biva bačena na scenu kao tijelo, objekt, predmet muške želje. Žena, oslobođena patrijarhalne zabrane izlaska, ne postaje oslobođena i patrijarhalne svijesti o ženi kao samo pukom spolu.

Drugi dio zbornika, pod nazivom *Prostor i rod/spol*, čine dva teksta: *Rodna/spolna hijerarhija javnog prostora ili žene u nazivima ulica i trgova RH* Jasenke Kodrnja i *Spomenici, rodno mapiranje* Sanje Kajinić.

U prvom se tekstu objašnjava hijerarhija naziva prostora (trgova i ulica) u Republici Hrvatskoj. Kreće se od odnosa žene prema javnom prostoru, nadovezujući se na knjigu Cristine de Pizan *Grad žena* i Virginije Woolf *Vlastita soba*, gdje se naglašava prostor kao važna, gotovo neizbježna pretpostavka ženske kreativnosti, umjetnosti, književnosti. Potom slijedi analiza naziva ulica i trgova na uzorku od 6.280 ulica prema popisu dobivenom od Državnog zavoda za statistiku 2001. godine. Simboli upisani u trgove i ulice RH 2001. godine razmješteni su hijerarhijski, s time da su na prvom mjestu toponimi, na drugome su imena osoba ili simbola relevantnih za znanost, na trećem su nazivi vezani uz umjetnost, te na četvrtom simboli vezani uz povijest (hrvatsku tradicionalnu). Rodno/spolno iščitavanje ukazuje na dominantnost muškog roda/spola, i to ne samo brojnošću upisanih imena nego i geografskim položajem, budući da se muška imena u pravilu upisuju u središnje gradske ulice, dok se ženska stavljaju na periferiju. U središnjim ulicama ženski rod/spol je izražen postotkom od 0,0%. Još jedan pokazatelj ženske simbolike jest njezin zaborav. Naime, neka upisana imena nitko ne pamti, budući da se pojavljuju u nazivima ulica poput "Neznane junakinje", prema čemu Kodrnja zaključuje da je to gotovo isto kao da tih simbola i nema. U drugim su slučajevima neka ženska imena upisana u prostor kao likovi iz književnih dijela, čime se opet govori o muškoj interpretaciji, a ne priznavanja žene kao (ovoga puta realnog) subjekta.

Sanja Kajinić se bavi analizom rodne zastupljenosti kroz kvalitativnu analizu spomenika u gradu Zagrebu, koristeći koncept kognitivnog mapiranja (detaljno razrađenog kod Frederica Jamesona). Istraživačko polazište osigurala su joj dva popisa: *Katalog spomenika i spomen obilježja u gradu Zagrebu do 1998. godine* te *Vodič javne plastike grada Zagreba: Skulpture na otvorenom prostoru u Zagrebu*. Rezultati istraživanja pokazuju mapu rodne nejednakopravnosti učinjene vidljivom na ovaj način, kao i simboličke i realne odnose moći u mapi spomenika grada Zagreba. Od ukupno 14,1% spomenika povezanog sa ženskim rodnom, samo 5 spomenika ovjekovječuje stvarne žene, dok je u većini prikazan ženski akt kojim

se uljepšava prostor. Muške skulpture u ovom slučaju predstavljaju stvarne muškarce, značajne za hrvatsku povijest, umjetnost itd. Druga grupa ženskih spomenika posvećena je Bogorodici, naspram muškim spomenicima koji predstavljaju moćne, ponovno stvarne muškarce, aktivne u području religije. Na drugoj razini analize prikazana je zastupljenost 16 kiparica naspram 127 kipara na području grada Zagreba. U *Dodatku 1.* priložen je popis svih ženskih spomenika u gradu Zagrebu 2005., dok je u *Dodatku 2.* popis svih muških spomenika u Zagrebu 2005. godine, što također ukazuje na nerazmjer u načinu reprezentacije muškog i ženskog roda kroz spomenike u Zagrebu.

Treći dio zbornika naslovljen je *Vrijeme i rod/spol (na osnovi analize Hrvatskog općeg leksikona, Zagreb, LZMK, 1996.)* i sastoji se od dva teksta, bazirana na analizi toga *Leksikona*.

Prilog *Rodni stožac vremena* Jasenke Kodrnja koncentrira se na beznačajnost žena za povijest na osnovi analize *HOL-a*. Aktualna feministička kritika bavi se pitanjem afirmiranja žena kao subjekata povijesti, budući da im je subjektivnost kroz povijest bila onemogućena. Pregledom antropoloških radova Vere St. Erlich i Dunje Richtman Auguštin, autorica ukazuje na iščitavanje rodno/spolnih uloga u njihovim djelima. Simbolički artefakti, prema autorici, valoriziraju konstruiranu povijest, selekcioniraju je i zapisuju za budućnost. Upravo zato je važna konstrukcija *Leksikona* u kojem se očitava marginaliziranost ženskog roda. Od svih upisanih, 92,9% su muškarci, a samo su 7,1% žene. Od ukupno upisanih znakova, 93,5% se odnosi na muškarce, a tek 6,5% na žene. "On zapravo, što se predstavljenih osoba tiče, *pokazuje svijet muškaraca kao univerzalni svijet*. O tome govori i njegova oznaka *opći leksikon*" (str. 135). Pri iščitavanju kanonskih simbola, pri čemu se brojem znakova iskazuje važnost neke povijesne osobe, uz ženu opisanu s najviše znakova navode se samo sakralni i majčinski atributi (Isusova Majka, Blažena Djevica, Gospa ...), što je moguće dovesti u vezu s patrijarhalnom vizijom žene kao šutljive prisutnosti. U području političke djelatnosti, koja je primarno stjecište simbolične moći, s najviše su znakova obilježeni muškarci-subjekti, vođe, diktatori, dok su žene u statusu kraljica i carica. Muškarci se tako kroz povijest potvrđuju vlastitom snagom, voljom i vizijom, a žene samo u području nasljedne vlasti, jer im je jedino to omogućeno. Kod žena-kanonskih simbola prisutna su i istaknuta mjesta djevičanstva i djevice, te značajka njihove privatnosti, obiteljskih i ljubavnih odnosa, čega nema pri interpretaciji muškaraca. Također, prisutna je i stiješnjenost žena u sadašnjost, dok se muški rod projicira u budućnost i vrednuje kroz prošlost. Kroz dobivene rezultate, *Leksikon* ukazuje i na marginaliziranost feminizma u nas, koji je inače u svijetu danas – kroz ženske studije i studije roda – integriran u akademsko znanje. Time se pokazuje *Leksikonova* "zaostalost" za svijetom, kao i kašnjenje Hrvatske pred svjetskim feminističkim strujanjima.

Mirjana Adamović (*Rodne značajke djelatnosti*) bavi se prisutnošću žena u javnom životu, pokušavajući odgovoriti na pitanje koji su uzroci toj, slaboj prisutnosti, manjoj ili većoj zastupljenosti žena u pojedinim područjima djelatnosti u od-

nosu na muškarce te na značaj obrazovanja u objašnjenju neprisutnosti žena u univerzalnim postignućima. Napravljena je i komparativna analiza upisanosti prema spolu, području djelatnosti i broju znakova te opća analiza upisanosti osoba prema području djelatnosti i broju znakova u *HOL*-u. Rezultati istraživanja pokazuju da žene nisu bile sasvim isključene iz analize, no njihovo je djelovanje, tj. pojavljivanje u jedinicama analize, bilo obrnuto proporcionalno djelovanju muškaraca. Do kraja 19. stoljeća žene su najčešće bile upisivane *posredno*. "Teorijsko" opravdanje prema kojemu su biološke i moralne osobine žena glavne prepreke njihovu obrazovanju, također je pridonijelo podcjenjivačkom odnosu prema njihovim intelektualnim sposobnostima. Komparativna analiza *HOL*-a pokazala je rodnu upisanost kao asimetričnu u golemoj većini područja djelatnosti. Ukupan postotak muškaraca upisan u sve djelatnosti iznosi čak 92,9%. Također je pokazano da i u povijesti nije bilo mnogo žena u javnom životu. Žene su se bavile raznim profesijama u kojima su njihova postignuća imala karakteristike nepriznatoća, ne-javnoga i nemjerljivoga. U svojevrsnom zaključku autorica je napomenula kako bi svaka disciplina trebala biti istražena s aspekta udjela žena u njoj. To bi uključivalo i revidiranje principa "relevantnosti" načina na koji su se kreirale ženske uloge, te na koji su se način žene nosile s rodnom podjelom i diskriminacijom.

Posljednji, četvrti dio zbornika, naslovljen *Znanstvenice, filozofkinje, umjetnice (U Hrvatskom općem leksikonu, Zagreb, LZMK, 1996.)*, analizira prisutnost znanstvenica, filozofkinja i umjetnica u navedenom izvoru u devet cjelovitih članaka.

U prvom pod nazivom *Znanstvenice i filozofkinje*, Gordana Bosanac analizira prisutnost znanstvenica i filozofkinja u *HOL*-u. Statistički prikazano, znanost je zastupljena s 98,6% muških i 1,4 % ženskih osoba, dok je filozofija zastupljena s 99,8% muških i samo s 0,2% ženskih osoba. Golem nerazmjer između osoba muškog te osoba ženskog spola odražava povijesno pamćenje zajednice. Autorica napominje kako je Nobelova nagrada, koju su znanstvenice dobile, bio osnovni kriterij (ili motiv) upisa njihova doprinosa znanosti, a također za njihov ulazak u vrhovne institucije, dok kod osoba muškog spola to nije bio slučaj, jer oni i bez te nagrade dopijevaju u povijest znanja. Stoga se postavlja pitanje o uzrocima nezapisivanja žena u povijest. Budući da se žena oduvijek smatrala članom obitelji, i tu je njezin domet u potpunosti dosegnut, zašto i ona nije zadobila subjektivitet što ga muškarac stječe svojom osobom, radom, obrazovanjem, itd. Žena povijesnu upisanost stječe tek na "kraju" napretka, u novije vrijeme, te tako zapravo ostaje "izbrisana" iz povijesnosti. Tražiti ih da se žene ponovno afirmiraju u tom smislu, da se "natječu" s velikanima povijesti, ne bi bilo pravedno niti moguće. Autorica tako zaključuje da je potraga za ženskim imenima u povijesti znanosti i filozofije unaprijed besmislena, budući da žene i nisu imale priliku u njoj sudjelovati.

Ivana Radić u članku *Arhitektice* navodi podatke iz *HOL*-a o prisutnosti žena u arhitekturi. U *Leksikonu* se navodi ime tek 1 žene arhitektice i 279 imena arhitekata. Povijesno gledano, žene su bile isključene iz aktivnosti što su donosile pozi-

ciju moći, a izmicala su im i znanja koja su bila potrebna za obavljanje pojedinih djelatnosti. I u 19. stoljeću one su također bile udaljene iz tih aktivnosti, boreći se za prava žena, pravo glasa i pravo na profesiju. Autorica se osvrće i na edukaciju u Hrvatskoj, ustvrdivši da su nastavnici na Arhitektonskom fakultetu uglavnom muškarci. Potom prati profesionalnu zastupljenost po podacima iz *Hrvatske komore arhitekata i inženjera u graditeljstvu*, koji također pokazuju omjere zastupljenosti arhitektica te prihvaćenost žene-arhitekta od strane određene sredine. Analiziran je i zbornik *Tko je tko u hrvatskoj arhitekturi*, u kojemu je spomenuta jedina autorica koju navodi HOL- a to je Zoja Dumengjić.

Mirna Cvitan Černelić (*Primijenjene umjetnice i dizajnerice*) piše o prostoru za žene unutar područja dizajna. Do sedamdesetih godina 20. stoljeća, primjećuje autorica, žena u dizajnu nema. Tek se od osamdesetih počinje intenzivnije širiti i otvarati prostor dizajna za žene, sa zvučnim imenima – pionirkama dizajna – poput Antonije Krasnik i Vere Horvat-Pintarić. U grafičkom dizajnu, pogotovo među najnovijim generacijama, žene su potpuno ravnopravne. Činjenica ostaje da naspram tom prostoru današnjice, prostor oblikovanja u povijesti ostavlja potpunu prazninu. Autorica izdvaja nekoliko uočljivih činjenica: 1. izrazitu asimetričnost, “odsutnost” prostora žene na području dizajna; 2. znatniju zastupljenost žene na planu primijenjenih umjetnosti; 3. dosegnutu ravnotežu, tj. simetričnost u zastupljenosti na području mode. Ovo se može objasniti duboko ukorijenjenim sustavom mišljenja temeljenom na tipično “ženskoj” i “muškoj” domeni interesa, te edukacijom koja u likovnom stvaralaštvu isključuje ženu kao subjekta, ne dopuštajući joj do sredine 20. stoljeća akademsko školovanje. Pa ipak, od osamdesetih godina procesi koji otvaraju prostor ženi (zastupljenost djevojaka na studiju, afirmacije i nagrade što ih postižu potpuno ravnopravno) unose optimizam, zbog čega možemo tvrditi da je prostor dizajna, primijenjenih umjetnosti i mode, postao “*prostorom prisutnosti žene*”.

Likovnom umjetnošću i ženama (u radu *Likovne umjetnice*) bavi se Ljiljana Kolečnik. Autorica se osvrće na kulturno-historijske uvjete strukturiranja rodnih stereotipa u razdobljima koja su bila ključna za stvaranje kolektivnih predodžbi o prirodi ženske kreativnosti, odnosno na osnovna obilježja feminističke intervencije u povijest umjetnosti. Obrazovna, socijalna i kulturološka ograničenja ženskog bavljenja umjetnošću dostižu svoj vrhunac u 19. stoljeću, kada je područje javnosti bilo definirano kao djelatno polje muškarca, a prostor doma kao domena žene. U zadnjoj polovini 19. stoljeća, ubrzavanjem ritma ideoloških, političkih i kulturoloških promjena, socijalne norme ponašanja mijenjaju se i prilagođavaju zahtjevima kapitalističkog načina proizvodnje, te se žena koja radi izvan doma sve manje doživljava kao eksces, već kao “nova žena” (*Femme Nouvelle*). Neposrednim početkom feminističke intervencije u povijest drži se tekst Linde Nochlin *Zašto nije bilo velikih umjetnica?* iz 1971. godine. Unatoč nekim ograničenjima, umjetnice iz prve polovine 20. stoljeća uspjele su ostvariti zanimljive opuse o kojima se malo zna i koji su gotovo “nevidljivi” u slici povijesti 20. stoljeća. U drugoj polovini 20. stoljeća dolazi do potpunog zanemarivanja autorica koje su djelovale od kraja 50-ih do kraja 70-ih godina. Lj. Kolečnik navodi *Enciklopediju hrvatske*

umjetnosti (Domljan, 1995./1996.) i *HOL*, prema kojima također analizira rodnu asimetričnost. Ona smatra da je neproduktivan pokušaj pronalaženja "unutrašnje logike" u *Leksikonu*, budući da on vodi pukom nagađanju o intencijama urednika. Konstatacija što se nameće nakon analize svih triju izvora obuhvaćena ovim člankom, jest da "vidljivost" ženske likovne produkcije unutar prostora nacionalne kulture sve manje ovisi o leksikonima, enciklopedijama, povijesnim pregledima i njihovoj projekciji stvarnosti, već više ovisi o naporima muzejskih i galerijskih djelatnika, te naporima mlade generacije likovnih kritičarki i samih umjetnica.

Željka Vukajlović (*Književnice*) ispituje zastupljenost književnica u *HOL*-u. Kroz pregled povijesnih epoha i kroz stoljeća naznačuje značajne književnice u svijetu i slavenskim zemljama. Tek je dvadeseto stoljeće, prema autorici, obilježeno otvaranjem vrata kulturnih institucija ženama. To je osobito vidljivo po broju dobitnica Nobelove nagrade i sve češćih počasnih doktorata i nagrada uručenih ženama. Također se odbacuju i klasični tipovi pripovijedanja te se kreće u preispitivanja jezika i mogućnosti transformacije, što je motivirano željom da se jezik prelomi i postane nositeljem ženskog iskustva, dotada prešućenoga. Autorica napominje i anglofonost *Leksikona*, budući da je najveći broj zastupljenih književnica iz Sjedinjenih Država, a zatim iz Velike Britanije. Svoj prilog završava osvrtom na današnju žensku literaturu, tzv. *chicklit*, kao modernim fenomenom također vrijednim pažnje.

U tekstu *Glazbene umjetnice* Naile Ceribašić analizira se zastupljenost i način predstavljanja žena u *HOL*-u. Prema odnosu zastupljenosti instrumentalista i instrumentalistkinja, tretmanu glazbene pedagogije i brojnošću determinacija, ukazuje se na rodno obojene pristupe i u ovom području umjetnosti.

Lada Čale Feldman (*Kazališne umjetnice*) i Diana Nenadić (*Filmske umjetnice*) bave se prisutnošću žena u kazalištu i filmu. Čale Feldman pokušava odgovoriti na pitanje zašto je kazališna prakse u pogledu spola bila toliko isključiva. Odgovor je, prema njoj, ujedno i banalan – ograničena sloboda ženskog vremena i kretanja, jak utjecaj katoličkih anti-kazališnih invektiva, posebno usmjerenih protiv ženske glume, ali i iznijansirani, budući da je provokativna osoba glumca bila smještena na ambivalentno vrednovani rub društva, na koji je bila satjerana prostitucija, čime je žena-glumica mogla samo udvostručiti svoj nepovoljan položaj. Tek se od 18. stoljeća stječe potvrda o vlastitom profesionalnom dignitetu žene, no redovito dodatno legitimiranom njezinom bračnom ili obiteljskim vezama. U 19. stoljeću, vezano uz glumicu, javljaju se dvije oprečne paradigme, dok u 20. stoljeću vodeće mjesto zauzimaju dramski pisci i redatelji, a pojavljuju se i scenografija i kostimografija. Položaj moći nad tim poslovima preuzimaju muškarci. Tek tijekom 20. stoljeća u glumi pristup dobivaju i žene, no ne s jednako promptnom valorizacijom svojega profesionalnog statusa i umjetničkog rada. Analiza na razini kazališta otkriva manjak ženske zastupljenosti u kazalištu općenito, te ponovo prikazuje ženu kao privatno tijelo dano na javni ogled, objekt razmjene, poprište nacionalne fetišizacije, te kao pomoćna i rjeđe suradnička instanca tuđe autorske afirmacije.

Što se tiče filmskih umjetnica i uloge žene u svijetu filma, Diana Nenadić napominje da žene kao redateljice na scenu stupaju uglavnom poslije Drugoga svjetskog rata. U javnoj percepciji tradicionalno se lakše uočavaju glumice, a rijetko pripadnice drugih umjetničkih zanimanja vezanima uz film, za razliku od muškaraca koji su visokopozicionirani u kinematografskom sustavu u ulogama redatelja, scenarista, producenta, itd. Važno je napomenuti tu hijerarhizaciju filmskih uloga, budući da je ona prisutna i u *HOL*-u. Pa ipak, što se *HOL*-a tiče, autorica napominje da je film u *Leksikonu* ionako nedostatan i površno obilježen, te da bi zato bilo bespredmetno raspravljati o tome koliko natuknica ili redova u njemu pripada ženama.

Članak *Plesne i baletne umjetnice* (Maja Đurinović i Ljiljana Gvozdenović) pokazuje određenu razliku u pristupu *HOL*-a prema ženama u plesu. Od 38 osoba iz područja baleta/plesa, 22 su žene, a 16 muškarci. Upravo su po tome su ples i balet jedinstveni. Suvremeni je ples jedan od oblika ženske emancipacije. Kod baleta je zastupljenost žena u *Leksikonu* manje ili više prisutna ali je, u odnosu na stvarni život, zastupljenost njihovih imena zanemariva, što je posljedica stava sredine u kojoj živimo, a koja često balerinu ne shvaća kao profesionalnu umjetnicu. M. Đurinović i Lj. Gvozdenović ukazuju i na problem s plesnom umjetnošću u Hrvatskoj koju karakterizira nesistematiziranost, tj. nedostatak prave povijesti i teorije plesa, što ga čini nezaštićenim od impresionističkog pristupa.

Istraživanje simboličke razine rodnog/spolnog upisivanja znamenitih osoba u javni prostor i linearno vrijeme prikazano u ovom zborniku, vrlo konkretno ukazuje na patrijarhalnu paradigmu s oznakama spolne neravnopravnosti, marginalizacije, asimetrije i isključenja, prisutnu kako u obilježavanju prostora (ulica, spomenika, trgova), tako i u obilježavanju žena, u vremenu (znanstvenica, filozofkinja, umjetnica). Vrijednost i bogatstvo ovoga istraživanja nije samo u osvještavanju i senzibiliziranju čitatelja na rodnu marginalizaciju i neravnopravnost žena, te u izuzetno inovativnim empirijskim i teorijskim analizama, već i u mogućnostima primjene, akcije i preporuka potaknutima njime. Istaknuti doprinos ženskih pokreta tijekom povijesti, učiniti žene vidljivim subjektima u prostoru i vremenu, inzistirati na rodnoj/spolnoj nepristranosti u znanosti, postaviti pitanje kriterija zapisivanja u leksikonima, neke su moguće akcije koje bi mogle pridonijeti pokušaju izjednačavanja žena i muškaraca u kulturološkom, povijesnom i društvenom angažmanu. Jesu li ova nastojanja i pokušaji realna (pa čak i neizbježna) mogućnost i budućnost, ili su ipak svojevrsna utopija, samo će vrijeme pokazati.

Jelena Zlatar

Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, Zagreb, Hrvatska